

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА

Банкрутство від часів його виникнення як інституту економічних відносин має довгий історичний шлях. Історія свідчить, що поняття неспроможності було відоме вже на початку утворення товарного виробництва і зародження грошово-кредитних відносин.

Саме виникнення кредитних відносин дало значний поштовх в зародженні інституту неспроможності, в якому головними дійовими особами були кредитор та боржник.

Виникнення та розвиток інституту кредитування припав на епоху рабовласницького устрою, який передбачав перетворення людини в річ (раба). На той час, вважалось природнім залучення особистості боржника до відповідальності перед кредитором.

Початковий період становлення інституту банкрутства характеризується тим, що неспроможного боржника можна було продати в рабство, застосувати фізичне покарання, а пізніше історія знала боргові в'язниці.

Холодні підвали, різки, колодки, дуба — це деякі з інструментів, що в різні століття застосовували для боржників, які не бажали розраховуватися за своїми обов'язками. Оскільки люди зазвичай не схильні віддавати своє майно з власної волі, стягнення боргів нерідко перетворювалося в криваву драму [1]. Причому в ті часи, коли держава не втручалася в приватне життя населення, насильство над боржниками чинили самі громадяни. Коли ж держава почала брати участь у взаєминах боржника і кредитора, суспільство звинуватило її в зайвій жорстокості, після чого стягнення боргів знову стало справою приватних осіб.

У стародавні часи держава складала закони, у яких залякувала неплатників, але влада не завжди могла простежити за їхнім виконанням. Ще в древній Ассирії (сучасний Ірак) існував звичай, відповідно до якого боржник повинен був як застава віддавати у розпорядження кредитора кого-небудь зі своїх домочадців. Ассірійський закон говорив: «Якщо ассірієць чи ассірійка, які живуть у будинку людини як застава, були взяті за повну ціну, то позикодавець може їх бити, тягати за волосся, калічити або проколювати вуха». Проте, за ассірійськими поняттями закон був не таким вже й жорстоким, оскільки за просте недонесення на «блудницю», яка посміла покрити собі голову хусткою, як заміжня жінка, було таке покарання: «Цій людині (недоносію) треба дати 50 кийових ударів, а той, хто доніс на нього може забрати його одяг; йому слід проколоти вуха, пропустити через них мотузку і зав'язати її на його потилиці, і протягом місяця він повинен виконувати царську роботу» [1].

Римляни, чия правова система лежить в основі законодавства багатьох сучасних країн, недалеко пішли від кровожерливих ассірійців. Закони Дванадцяти Таблиць, за якими громадяни Вічного міста жили в V столітті до нашої ери, давали суддям інструкції: «Якщо боржник не виконав судового рішення і ніхто не звільнив його від відповідальності при судовоговірні, нехай позивач веде його до себе і накладе на нього колодки чи окови». Боржник повинен був сидіти в колодках 60 днів, протягом яких йому тричі робили публічну пропозицію повернути борг. Якщо ж цього не відбувалося, колодника чекала жорстока розправа: «У третій базарний день нехай розрubaють боржника на частини. Якщо відітнуть більше чи менше, то нехай це не буде вказано їм у провину».

Тим часом виконувати ці закони було практично нікому — кредитор змушений був ледь не власноруч проколювати вуха заручникам і шматувати тіла боржників. Звичайно, більш вигідним було становище тих позикодавців, які могли дозволити собі найняти штат фахівців із силового впливу [3]. У деяких випадках влада і зовсім самоусувалася від справи стягування боргів, надаючи право підданам власноруч налагоджувати конфлікти. Так, одного разу у Середньовіччі вікінг на ім'я Гуннлауг виявився втягненим у дуже неприємну історію. Якось до Гуннлауга підійшли троє, і найбільший з них, що був високий на зріст і сильний попросив у вікінга «в борг». Гуннлауг не

посмів відмовити — і дав грошей, після чого пішов скаржитися на злодіїв до свого короля. Той, якщо вірити древній сазі, сказав прохачу: «Тобі не пощастило. Це дуже погана людина — і відомий розбійник. Не зв'язуйся з ним». Проте, король Гуннлаугу допоміг — вручив меч для сутички з бандитом. Вікінг викликав боржника на бій і убив його.

Середні століття закінчилися блискучою епохою всемогутніх королів і сірих кардиналів, і разом із сильною центральною владою на зміну приватним катівням прийшли державні каземати, де боржники повинні були знаходитися доти, доки їхній борг не буде виплачено чи прощено. Настав час боргових в'язниць. Так держава нарешті позбавила своїх підданих від необхідності калічити один одного, однак згодом виникла інша проблема: населення почало вважати державу джерелом жорстокості стосовно боржників.

Стан людини, яка потрапила в боргову в'язницю, був невизначеним, тому що дату звільнення кредитор установлював за власним бажанням. По суті, боргові в'язниці були тими ж катівнями, тільки під керуванням держави, оскільки ув'язнені перебували в них зазвичай за рахунок своїх кредиторів, які були готові нести витрати, аби «іншим не кортіло» прострочувати платежі.

Проте, існували способи залишити в'язницю без згоди позикодавця. У 1705 році в місті Йорк була побудована боргова в'язниця, яка відразу ж стала предметом гордості міської влади. Відомий прихильник виправлення вдачі шляхом ізоляції від суспільства Даніель Дефо захоплено писав, що це найбільша і найдосконаліша в'язниця у всьому королівстві, якщо не у всій Європі, що так само чудова усередині, як і зовні. У йоркських в'язницях існував звичай відпускати на волю всякого, хто погодиться виконувати обов'язки ката, і ув'язнені боржники теж іноді бралися за цю справу. Останнім ув'язненим йоркської боргової в'язниці, який став катом, був Томас Аскерн, що у 1856 році згодився повісити чоловіка, який убив свою дружину. Працювати Аскерну довелося у знайомих місцях, оскільки місце страти розташовувалося біля боргової в'язниці. За свою кар'єру колишній боржник відправив на «той» світ дев'ять чоловік.

Мешканцям боргових в'язниць іноді вдавалося звільнитися і менш лиховісним способом. Іноді тюремна адміністрація відпускала таких ув'язнених на заробітки. Так, у 1786 р. Нью-Йоркська газета повідомляла, що «Джон Генрі, один з менеджерів театру, відіслав шерифу 100 доларів штрафу за те, що використовував ув'язнених, засуджених за борги» [2].

Відсиджування в борговій ямі не були долею представників нижчих класів. Навпаки, яма була вічним жахом для запеклих комерсантів і марнотратних дворян. У 1798 р. в боргову в'язницю Філадельфії потрапив бізнесмен Роберт Морріс, який збанкрутував на спекуляції землею. Американський суд не врахував, що Морріс, імовірно, зміг би розплатитися з боргами, якби під час війни за незалежність США не витратив значну частину свого майна на підтримку армії Джорджа Вашингтона. Фактично без Морріса, який був одним з головних фінансистів американської революції, країна під назвою США могла б і не з'явитися на карті. Морріс просидів у в'язниці чотири роки.

Цілком зрозуміло, що боргова яма стала одним із найнепопулярніших суспільних інститутів. Протягом XIX століття країни, що вважали себе цивілізованими, відмовилися від цього методу стягування боргів. На теренах Російської імперії відмовились від боргової ями в 1879 році. Тепер прогресивна частина людства вважала, що людина в умовах ринку повинна ризикувати тільки своїм майном, а не волею чи здоров'ям. Тим часом кредитори так само хотіли мати можливість повернути свої гроші, а боржники не завжди виявлялися сумлінними.

Держава перестала переслідувати неспроможних боржників, а самі боржники виявилися під захистом законів про особисте банкрутство. Нову західну філософію висловив Верховний суд США, який ухвалив у 1915 році, що метою особистих банкрутств є надання боржнику шансу «почати заново, будучи вільним від зобов'язань і відповідальності, пов'язаних з невдачами в бізнесі».

Отже, інститут банкрутства з'явився доволі давно. Поволі цей інститут змінювався за своєю сутністю і відношення до цивільного чи кримінального права, відбувалися інші зміни. Також різними були тлумачення банкрутства. У різні часи до боржників застосовували різні методи впливу, проводили різні заходи.

Виникнення та існування цього інституту обумовлено перш за все тим, що існує необхідність рішення проблем, пов'язаних з нездатністю боржника виконати свої грошові зобов'язання перед

кредиторами. Його значення полягає в тому, що, з одного боку, з господарського обороту при ліквідації виключаються неплатоспроможні суб'єкти, що сприяє оздоровленню ринку, а з іншого — цей інститут дозволяє підприємствам, закладам, організаціям досягнути фінансової стабільності та добробуту, за умови дотримання норм закону.

Використана література:

1. *Цитович П. П.* Очерк основных понятий торгового права / П. П. Цитович. — К., 1886.
2. *Щербина В. С.* Господарське право України: [навч. посіб.] / В. С. Щербина. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 384 с.
3. *Селіванов А. О.* Процедура «штучного банкрутства» підприємств: колізії у законодавстві та практика господарських судів / А. О. Селіванов // Вісник господарського судочинства. — 2005. — № 2. — С. 137-144.

Опенько Д. А. Историко-правовая эволюция института банкротства.

Розглянуто становлення та розвиток інституту банкрутства і взаємовідносин, пов'язаних з неповерненням боргів. Початок розвитку інституту банкрутства характеризувався переважно каральними заходами щодо боржника. Згодом, почалася диференціація особистої відповідальності боржника та його майнової відповідальності.

Ключові слова: боржник, кредитор, відповідальність.

Опенько Д. А. Историко-правовая эволюция института банкротства.

Рассмотрены становление и развитие института банкротства и взаимоотношений, связанных с невозвратом долгов. Начало развития института банкротства характеризовалось преимущественно карательными мерами в отношении должника. Впоследствии, началась дифференциация личной ответственности должника и его имущественной ответственности.

Ключевые слова: должник, кредитор, ответственность.

Openko D. Historical and Legal Evolution of Bankruptcy.

The article describes the formation and development of the institution of bankruptcy and relationships to debt defaults. The bankruptcy institution was characterized primarily as punitive measures against the debtor. Thereafter, it began the differentiation of personal responsibility of the debtor and its property liability.

Key words: debtor, creditor, responsibility.